

ВІЙНА В УКРАЇНІ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОРЯДКУ

М. В. Затоковенко, М. І. Прихненко

Анотація. У контексті дедалі більшого розпорошення влади у світових справах відбувається злиття різноманітних загроз, які починають перехрещуватися та кидати виклик «ліберальному міжнародному порядку». З одного боку, США, як єдина глобальна наддержава, нерідко маніпулюють нормами та інституціями цього порядку у власних інтересах. До того ж «грандіозна стратегія ліберального інтернаціоналізму», яку Сполучені Штати просуvalи після завершення холодної війни, опинилася під тиском як з боку ревізійністських держав на кшталт Росії та Китаю, так і від правопопулістських лідерів у розвинених демократичних країнах Заходу. З іншого боку, світ став свідком повернення політики великих держав, імперських амбіцій та прагнення Кремля об'єднати росіян та відновити російську сферу впливу в сусідніх регіонах, що проявилось у війні проти України. Ці виклики посилюють геополітичну конкуренцію між великими державами, підриваючи американське бачення універсального ліберального порядку. У такій ситуації, коли «трагедія політики великих держав» знову стала реальністю, США необхідно зосередитися на стратегії співіснування замість ескалації протистояння. Вашингтон має надати перевагу стабільності над агресивним просуванням демократії, зміцнити союз демократичних країн та відмовитися від імперських підходів, зокрема розширення НАТО, задля збереження засад ліберального міжнародного порядку. У дослідженні проведено аналіз цієї проблеми через призму повномасштабного вторгнення, яке розпочала Росія в Україні.

Ключові слова: повномасштабне російське вторгнення, система міжнародних відносин, ліберально-демократичний порядок.

Коли російські ракети бомбардували Київ у ніч на четвер, 24 лютого, світ, здавалося, знаходився на порозі темної ери. Багато хто хвилювався не лише за Україну, а й за безпеку Європи. Чи не спонукатиме російський напад інші авторитарні держави до аналогічної агресії проти вразливих демократичних сусідів? Чи скористається Китай моментом, щоб вжити заходів проти Тайваню? Чи поринемо ми в період експансіоністського авторитарного правління? Такі сценарії все ще можуть здійснитися. Незалежно від того, що буде далі, жорстокий напад Росії на Україну вже спричинив одну з найгірших гуманітарних катастроф у Європі з часів Другої світової війни.

Після закінчення холодної війни біполярна система міжнародних відносин фактично припинила своє існування. Як зазначав З. Бжезінський: «в результаті краху суперника Сполучені Штати опинилися в унікальному стані: вони стали першою і єдиною світовою державою» [1]. Цій державі не змогла б кинути серйозний виклик жодна інша країна на той момент. Найсильніші збройні сили, перша економіка світу та вплив на міжнародні справи не дали б цьому статися. США мали нагоду продемонструвати силу у війні в Перській затоці. Не було дозволено статись прецеденту анексії території і була надана рішуча відповідь. Однак наразі ми бачимо, що попри значні зусилля з боку США, вони не можуть примусити до миру РФ. Були застосовані економічні та політичні важелі тиску, однак вони не принесли бажаного ефекту. Як сказав Президент США Джо Байден у 2022 році: «Було два варіанти дій: почати третю світову війну, почати фізично війну з Росією, або ж варіант номер два: зробити так, щоб країна, яка діє настільки всупереч міжнародному праву, заплатила б ціну за те, що вона це зробила» [2]. Однак Росія не є покарана, і події, які розвиваються в США, вказують на ризик того, що і не буде. Водночас розвиваються інші конфлікти в інших регіонах світу, і ядерний годинник показує 90 секунд до півночі [3].

Саме тому метою дослідження є проаналізувати вплив війни, яку розпочала Росія в Україні, на сучасну систему міжнародних відносин і ліберально-демократичний порядок; виявити та пояснити суб'єктивні й системні причини вторгнення РФ в Україну та зробити аналіз війни як системної проблеми.

Вторгнення Росії в Україну відбувається після більш ніж десятиліття серйозних, але часто ледь помітних і неоднозначних, атак на демократію. По-перше, авторитарні популісти в Європі та Сполучених Штатах вийшли з середини демократичної системи. Вони здебільшого утримувалися від прямих нападів на демократію через воєнні перевороти, відверті напади на громадянські свободи або (за винятком Дональда Трампа на президентських виборах у США 2020 р.)

спроби вкрати вибори. Натомість головний виклик західній демократії виник через менш помітні зусилля політизувати державну бюрократію та проникнути в раніше незалежні ЗМІ. Так, Віктор Орбан в Угорщині та партія «Право і справедливість» у Польщі не ув'язнили опозиціонерів і не намагалися вкрати вибори, а натомість наповнили державну бюрократію лоялістами. Ці уряди не заарештовували журналістів, а радше затикали їм рот, допомагаючи союзникам взяти під контроль медіакомпанії. Покладаючись на такі ненасильницькі, нібито законні заходи для монополізації політичного контролю, вони затьмарили свій наступ на демократію. Знадобилося вісім років авторитарного насильства з боку Орбана, щоб Freedom House перестав називати Угорщину вільною. І попри значне погіршення демократичних норм у Польщі, Freedom House досі називає цю країну вільною.

Якщо говорити про причини вторгнення РФ в Україну, тут варто зазначити кілька факторів. Почати варто з того, що всі війни відбуваються за ресурси. Перший ресурс, про який постійно говорив Володимир Путін, – це демографічний. Пряма цитата з федеральних зборів: «Доля Росії, її історична перспектива залежать від того, скільки нас буде» [4]. І з огляду на те, що він вважає, що росіяни і українці – один народ, асиміляція не повинна стати проблемою. Наразі росіян приблизно 140 мільйонів, і це вдвічі менше, ніж населення США, стратегічного противника РФ. Другий ресурс, у якому зацікавлена РФ, – це природні ресурси. В українських надрах є природні ресурси на трильйони доларів США, і це не враховуючи аграрний потенціал.

Однак не лише ресурсами обмежуються причини нападу РФ на Україну. Особистість Володимира Путіна, колишнього працівника КДБ, який став Президентом Росії, має не меншу роль. Як відомо, Путін називає розпад СРСР «геополітичною катастрофою XX століття». Саме тому все його правління фактично націлене на взяття реваншу за холодну війну. Однак із буферних зон між РФ та Заходом залишилася лише Україна, яка також хоче бути частиною Західного світу. Володимир Путін вважає українську державу «продуктом Володимира Леніна», і фактично не визнає право її існування окремо від Росії.

Однак варто також згадати, як створились умови для нападу РФ на Україну. Почати варто з прецедентів, які зробили західні держави. Операція «Союзна сила» була першим випадком, коли було порушено міжнародне право з боку Північноатлантичного альянсу. Незважаючи на те, що операція може бути морально виправданою, це можна розцінювати як втручання у внутрішні справи держави та порушення суверенітету. Цю операцію засудили РФ і КНР.

Також сталося фактично відокремлення території без згоди центральної влади Сербії. Косовський прецедент Росія постійно намагалася використати для виправдання анексії Криму: «Кримська влада спиралася і на відомий косовський прецедент, прецедент, який наші західні партнери створили самі, що називається, своїми власними руками, у ситуації, абсолютно аналогічній кримській, визнали відділення Косова від Сербії легітимним, доводячи всім, що жодного дозволу центральної влади країни на одне оголошення незалежності не потрібно», – заявив Володимир Путін у своїй Кримській промові.

Вторгнення в Ірак стало ще однією плямою в репутації насамперед США. Адміністрація Буша обійшла інструменти колективної безпеки та застосувала величезну військову силу для нападу на державу, яку вона вважає потенційною загрозою. Незважаючи на резолюцію ООН 1441, вона не надавала права на застосування військової сили, а лише пригрозила серйозними наслідками [5]. Водночас Франція, Росія та Китай заявили, що накладуть вето на будь-яку резолюцію, яка дозволяє воєнне вторгнення. Тобто вторгнення в Ірак стало абсолютно безпрецедентним порушенням міжнародного права з боку західних держав. США спробували виправдати своє вторгнення створенням урядом Іраку зброї масового знищення, що також не було доведено, і як з'ясувалося, її не було [6]. Усі ці події створили небезпечні прецеденти, які Росія використала, щоб вторгнутись у Грузію та Україну.

До того ж ООН виявилась паралізованою, коли справа стосувалася великих держав. Як спроби обмежити мандат окупаційних сил після вторгнення в Ірак, так і всі резолюції по Україні були заблоковані, відповідно, РФ та іншими державами. Те саме ми могли спостерігати щодо Ізраїлю, коли США заблокували резолюцію з припинення вогню в Секторі Газа.

Зараз система міжнародних відносин переживає значну кризу, через яку світ поділився на два протиборчі табори – Східний та Західний, і лише наявність ядерної зброї стримує країни у переході до відкритого воєнного конфлікту.

Війна в Україні стала значним викликом для системи міжнародних відносин. Перше – це прецедент анексії територій. Відкрито з порушенням міжнародного права під фальсифікованими і абсолютно незаконними референдумами були анексовані 4 області України і Автономна республіка Крим. Це порушує принцип непорушності кордонів і слугує важливим сигналом для держав, які також хотіли б переглянути свої кордони.

Саме війна в Україні стала конфліктом, який консолідував країни, як-от РФ, Іран, КНДР та КНР, в один табір, який багато політиків вже встигли прозвати «Віссю Зла». Ці країни об'єднані протиборством із Заходом та поваленням гегемонії США. Наразі РФ має відповідний договір з КНДР про всеосяжне стратегічне партнерство. Володимир Путін і Кім Чен Ин підписали угоду, згідно з якою Росія і Північна Корея будуть допомагати одна одній у разі «агресії» проти однієї з цих країн. Кім Чен Ин заявив, що це підняло їх відносини до нового рівня – альянсу. Мільйони снарядів, ракети і з кінця 2024 р. навіть солдати стали значною допомогою для наступальних операцій РФ на Донбасі [7]. Регулярна армія КНДР є першою армією інших країн, яка залучена в конфлікт в Україні. Також було підписано угоду про всеосяжне стратегічне партнерство між Ісламською Республікою Іран та Російською Федерацією. Хоч Іран і не надсилав своїх солдатів до Росії і зробив менший внесок у її підтримку, це також може свідчити про консолідацію авторитарних режимів. Однак, як заявив міністр МЗС Ірану Аракчі, в договорі не йдеться ані про військовий союз, ані про якісь конкретні цілі. За словами керівника МЗС Ірану, головним завданням угоди є «дати довгострокову перспективу» відносинам між країнами. Також він уточнив, що договір «заснований на повазі до суверенітету та територіальної цілісності країн» і «не спрямований проти будь-якої третьої сторони». Тобто договір між Іраном та Росією, імовірно, є дійсно менш масштабний, ніж аналогічний із Північною Кореєю [8].

Захід надав Україні надзвичайно велику підтримку в дипломатичному та матеріальному вимірі, без якої саме існування української держави було б неможливим. Західний альянс НАТО розширився, в нього додалися Фінляндія та Швеція. Однак рішучості прийняти чи принаймні запросити Україну в альянс поки що не вистачає. Наразі це рішення є ускладненим також через погані відносини з Угорщиною та Словаччиною, конфлікти з якими є в багатьох сферах: транспортуванні газу, інтеграції до ЄС, питанні угорської нацменшини. США та ФРН через побоювання ескалації та підвищення напруги також поки що не можуть погодитися з рішенням запросити Україну до НАТО. Однак війна в Україні змусила країни-члени НАТО підвищити свою обороноздатність. Наразі 23 з 31 країни витрачають на оборону цільові 2 відсотки від ВВП. А 5 країн навіть перевищують показники, витрачаючи 3 відсотки. Для порівняння, у 2022 р. на оборону в розмірі 2 відсотки від ВВП витрачали лише 10 країн-членів альянсу.

Фактично це є протистояння між демократичними та авторитарними державами, що може свідчити про ідеологічний конфлікт, оскільки держави по-різному бачать і сприймають демократію.

Варто також зазначити, що російсько-українська війна якщо й започаткувала велике протистояння між Сходом і Заходом, то воно не закінчиться в Україні. Воно поширилось на Близький Схід і ризикує виникнути також на Сході Азії. Ми могли спостерігати безпрецедентний напад ХАМАС на Ізраїль як нове поле протистояння і не можемо відділяти два конфлікти в межах світового протистояння. Зараз ми бачимо нову ескалацію в Сирії, де сторони також мають свої інтереси.

КНР, друга за величиною економіка після США, хоч і не надає прямої підтримки РФ, готується до свого ривка на Тайвань, конфлікт, який також буде між Сходом та Заходом.

Пекін може вести економічну та кібервійну, щоб змусити Тайвань капітулювати без прямого використання військової сили, – йдеться у звіті вашингтонського дослідницького інституту Foundation for Defense of Democracies. Зазначається, що такий ймовірний, але не врахований сценарій створює виклик для США, найбільшого союзника острова, і пропонує Вашингтону підготуватися до того, як найкраще відповісти [9].

Також можна згадати промову Сі Цзіньпіня на честь річниці утворення КНР: «Тайвань є священною територією Китаю», а «люди по обидва боки протоки пов'язані кровними узами. Ми повинні... сприяти духовній гармонії співвітчизників по обидва боки протоки і рішуче виступати проти сепаратистської діяльності, спрямованої на незалежність Тайваню».

«Корейський півострів» також час від часу переживає ескалацію на кшталт артилерійських обстрілів з боку Пхеньяна, демілітаризованої зони, наприкінці 2023 – на початку 2024 р. і також має ризик ескалації.

У підсумку можемо зазначити, що війна в Україні мала різноманітні причини – від ресурсів до системних проблем. Росія прагне здобути ресурси для більшої конкурентоспроможності з Західним світом і перевернути чашу балансу сил на свою сторону. Водночас ми можемо бачити, що призвели до цього і системні проблеми, породжені самими західними державами. ООН є паралізованою, і питання її реформації є відкритим. Однак реформування ООН неможливе без погодження всіх країн-членів безпеки. З реалістичної позиції, війни є неминучими, однак третя світова війна має інший характер через наявність ядерної зброї, яка здатна знищити людство загалом без шансу на виживання. З цього погляду ми можемо поставити під сумнів доцільність застосування стратегічної і тактичної ядерної зброї і проблему, чи подолують великі держави страх розпочати Третю світову війну через питання виживання. Однак розширення конфліктів у світі триває, і ймовірно, триватиме з невизначеною тенденцією.

Abstract. In the context of the increasing dispersion of power in world affairs, a confluence of diverse threats is occurring, which are beginning to intersect and challenge the «liberal international order». On the one hand, the United States, as the sole global superpower, rarely repeatedly manipulates the norms and institutions of this order for its own interests. Moreover, the «grand strategy of liberal internationalism» that the United States promoted after the end of the Cold War has come under pressure from both revisionist powers like Russia and China and right-wing populist leaders in the developed democracies of the West. On the other hand, the world has witnessed the return of great-power politics, imperial ambitions, and the Kremlin's desire to unite Russians and restore Russian influence in neighboring regions, as manifested in the war against Ukraine. These are fueling geopolitical competition among great powers, supporting the American vision of a universal liberal order. In such a situation, when the «tragedy of great power politics» has once again become a reality, the United States needs to focus on a strategy of coexistence instead of escalating confrontation. Washington should prioritize stability over aggressive democracy promotion, strengthen the alliance of democratic countries, and abandon imperial approaches, including NATO expansion, in order to preserve the foundations of the liberal international order. The current study analyzes this problem through the prism of the full-scale invasion that Russia launched in Ukraine.

Keywords: full-scale Russian invasion, system of international relations, liberal democratic order.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бжезінський Збігнєв. Велика шахівниця. *Віртуальна Русь*. 1997. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Shahivniz.html>
2. Байден назвав два шляхи зупинити Росію – санкції чи Третя світова війна. *ZN.UA*. 27.02.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/bajden-nazvav-dva-shljakhi-zupiniti-rosiju-sanktsiji-chi-tretja-svitova-vijna.html>
3. Годинник Судного дня. Що це таке і чому зростає ризик ядерної катастрофи. *BBC News Україна*. 23.01.2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c217dn5gdprwo>
4. Послание Президента Федеральному Собранию. Президент России. 15.01.2020. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/62582>
5. Резолюция 1441 (2002), принятая Советом Безопасности на его 4644-м заседании 8 ноября 2002 года. *Welcome tot he United Nation*. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/682/28/pdf/n0268228.pdf>
6. Daryl G. Kimball. A Perilous Precedent. *Arms Control Association*. 2003. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2003-04/focus/perilous-precedent>
7. Putin and Kim pledge mutual help against 'aggression'. *BBC*. 19 June 2024. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/ceddqkqzd5wo>
8. Росія з Іраном уклали договір. Чим він відрізняється від угоди з КНДР. *BBC News Україна*. 17.01.2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ckgxxq127pqq>
9. By DIDI TANG. China could wage economic war on Taiwan to force surrender, report says. *AP*. October 5, 2024. URL: <https://apnews.com/article/china-taiwan-report-e6c59dc63a180382b0b68234b1dea014>
10. Сі Цзіньпін повторив обіцянку про «возз'єднання» з Тайванем – CNN. Хвиля. 03.10.2024. URL: <https://hvylya.net/uk/news/300384-si-czinpın-povtoril-obeshchanie-o-vossoedinenii-s-tayvanem-cnn>